

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw

Scheffers, A.A.J.

Citation

Scheffers, A. A. J. (2013, April 18). *'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20829> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Scheffers, Albert Antoine Jacques

Title: Om de kwaliteit van het geld. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw

Issue Date: 2013-04-18

04 Het toezicht op de muntproductie tijdens de Republiek

De inrichting van het bestuur in de Republiek der Verenigde Nederlanden, waarin gewestelijke soevereiniteit en centraal gezag op niet altijd even heldere wijze van elkaar gescheiden zijn, heeft zeker in het begin ook invloed op de organisatie van en het toezicht op het muntwezen. Van Gelder heeft er al op gewezen dat het toezicht of de controle op de muntproductie in deze periode op twee niveaus plaatsvindt, te weten gedurende het proces van vervaardiging in de Munt zelf en daarnaast bij de opening van de zogenaamde muntbus, die op geregelde tijden uit naam van de Generaliteit plaatsvindt.³⁹¹

Tijdens het productieproces wordt het toezicht uitgeoefend door twee door de muntheer aangestelde en in principe van de Muntmeester onafhankelijke functionarissen: de waardijn en de essayeur.³⁹² De controle door deze twee functionarissen is nodig omdat de Muntmeester zich aan de door de muntheer gestelde eisen van gewicht en gehalte van de muntstukken moet houden. Tevens dient hij, afhankelijk van zijn aanstelling, over de productie aan de muntheer een heerlijk recht, de sleischat, af te dragen.

De Muntmeester exploiteert de Munt voor eigen rekening! Zoals al in de ‘Inleiding’ is gemeld verkoopt hij zijn producten slechts zelden aan zijn eigen muntheer of de bestuurders van de steden in zijn regio. Voor zover nu bekend zijn zijn klanten voornamelijk wisselaars, particuliere geldhandelaren of bankiers. In het tweede deel van deze publicatie wordt nader ingegaan op de enkele opdrachten tot aanmunting die de muntheer wel heeft afgegeven.

Als ondernemer, werkend voor eigen rekening en risico, is de Muntmeester gebaat bij zo zuinig mogelijke productie. Zuinig betekent hier produceren aan de ondergrens van de door de muntheer gestelde limiet van gehalte en gewicht. Anders gezegd: de Muntmeester heeft baat bij de productie van munten die op het uiterste van de hem toegestane remedie balanceren. Blijven de muntstukken juist binnen de remedie die gesteld is voor zowel het gehalte als het gewicht, dan kan er uit het aangeleverde goud, zilver of koper zonder schade voor de Muntmeester het grootste aantal exemplaren worden geleverd. Wordt de remedie niet gehaald, dan blijft het aantal geproduceerde stukken beneden het maximum. Aangezien de Muntmeester inkoopt op gewicht, maar verkoopt op basis van aantal geleverde stuks, zit hier het grootste deel van zijn winst.

Bij vrije aanmunting in opdracht van particulieren ontstaat vanuit de kennis over de moderne tijd al snel de neiging te denken aan inflatie door een toenemende geldhoeveelheid. In tijd van de Republiek ontleent het muntstuk zijn waarde echter aan de hoeveelheid metaal die er in verwerkt is. De intrinsieke waarde is bijna gelijk aan de nominale waarde.³⁹³ Bij het in circulatie brengen van

nieuwe muntstukken is van inflatie meestal geen sprake. Zeker niet wanneer die nieuwe exemplaren worden vervaardigd uit het muntmetaal van juist ingetrokken muntstukken of goud of zilver afkomstig van reeds in het land aanwezig goud- of zilverwerk. De verschillende schommelingen in goederenprijzen die voor de achttiende eeuw zijn op te sporen, zijn voor zover valt na te gaan niet veroorzaakt door meer of minder productie van muntstukken. De inflatoire werking van nieuw geproduceerde munten naar aanleiding van een nieuwe grote toevloed van goud of zilver vanuit het buitenland, zoals bijvoorbeeld de zilvervloot uit 1628, is een onderwerp dat zeker nader moet worden onderzocht.

Wanneer gedurende de controle op de muntproductie de remedie wordt overschreden en die overschrijding ook wordt ontdekt, krijgt de Muntmeester een boete opgelegd die afhankelijk van de mate van overschrijding en het aantal geproduceerde muntstukken aanzienlijk kan oplopen.³⁹⁴ De muntheer heeft vanouds het recht te bepalen welke muntstukken in zijn Munthuis mogen worden geproduceerd en wat hun gehalte en gewicht moeten zijn. Aangezien een groot aantal munten wordt geproduceerd in opdracht van Nederlandse handelaren voor gebruik in het buitenland, wordt bij de vaststelling van het gehalte en het gewicht van de te produceren muntsoorten goed gekeken naar gelijksoortige bepalingen in het buitenland. Volledigheidshalve dient hier tevens te worden vermeld dat bij de vaststelling van de beeldenaar in een aantal gevallen ook buitenlandse voorbeelden in aanmerking zijn genomen.³⁹⁵

Hoewel de Muntmeesters worden aangesteld door de muntheer, dienen zij een eed op de juiste naleving van hun instructie af te leggen in handen van raden en generaalmesters van de Munten. Uit een aantekenboekje van essayeur-generaal Emants is bekend dat de Muntmeestersinstructie in de achttiende eeuw bestaat uit een algemene instructie uitgevaardigd door de Staten-Generaal uit 1606, aangevuld met een reeks van resoluties betreffende een aantal specifieke muntsoorten.³⁹⁶ Het wegen van de nieuw geproduceerde muntstukken gebeurt in de Republiek ‘al marco’, wat betekent per mark Trois (246,084 gram). De bepalingen over het gewicht van de muntstukken worden altijd uitgedrukt in het aantal exemplaren dat uit een mark zilver of goud behoort te worden vervaardigd en niet het aantal engelsen of azen dat een stuk moet wegen. Het gewicht van de in 1659 ingevoerde zilveren dukaat is in de regelgeving beschreven als 8 29192/41151 stukken per mark Trois, die van de bij dezelfde gelegenheid ingevoerde zilveren rijder als 7 173/341 stukken per mark Trois. De remedie in het gewicht van beide muntstukken is 1 engels (1,5380 gram) per mark. Iets gemakkelijker omrekenbaar lijkt het gewicht van de gouden dukaat, in 1586 bepaald op 70 stukken ‘in de snede’. Echter, door de toegestane remedie, ook 1 engels per mark, komt er opnieuw een

³⁹¹ Van Gelder, *De Muntbus*.

³⁹² Zie over deze en andere functionarissen hoofdstuk 2 van deze publicatie.

³⁹³ Het geringe verschil tussen beiden komt voort uit de kosten van productie en uit de aan de Muntmeester toegestane remedie in gehalte en gewicht.

³⁹⁴ Zie voor een overzicht van gewicht en gehalte en de daarbij behorende remedies de ‘specificaties van de munten’ elders in deze publicatie. De boetes staan gespecificeerd in de artikelen 50 tot en met 52 van de Muntmeestersinstructie van 1606 en lopen van vergoeding van dubbele hoeveelheid goud of zilver bij overschrijding van de eerste halve grein of half engels in de remedie op het gewicht en gehalte tot het viervoudige bij overschrijding van de remedie van meer dan een heel, maar minder dan anderhalf grein of engels. Bij verdere overschrijding van de remedie zou de Muntmeester worden onderworpen aan arbitrale correctie. In de instructie van 1606 wordt letterlijk gesproken van ‘gestraft worden met den ketel en confiscatie van goederen’. Zie voor de Muntmeestersinstructie van 1606 Van de Water, *Groot Plakkaatboek’s Land van Utrecht*, I 552.

³⁹⁵ In 1986 heb ik al gesteld dat de Nederlandse gouden dukaat qua voorzijde is afgeleid van het Hongaarse voorbeeld met de ridder en qua keerzijde zeer waarschijnlijk van de Marokkaanse dinar, beide in die tijd zeer betrouwbare handelsmunten. Zie: Scheffers *De Nederlandse dukaat 1586-1986*.

³⁹⁶ Voor de achttiende eeuw betreft dit de resoluties van 17 februari 1606, 11 augustus 1659, 25 mei 1694 en 13 juni 1728. Het bedoelde aantekenboekje van M. Emants is aanwezig in de collectie van voorheen Het Nederlands Muntmuseum, nu Geldmuseum, Utrecht.

breuk uit het maximaal toegestane aantal exemplaren per mark Trois. Ten aanzien van de zilveren dukaat en zilveren rijder wordt tegenwoordig vermeld dat het gewicht respectievelijk minimaal 28,08 en 32,57 gram moeten bedragen, of in termen van de zeventiende en achttiende eeuw minimaal 8,76 of 7,55 stukken per mark Trois. Over de gouden dukaat kan in diezelfde lijn worden gezegd dat deze minimaal 3,49 gram of 70,44 stukken per mark Trois moeten wegen.³⁹⁷ Binnen de Munt worden voor controle van individuele muntstukken zogenaamde richtpenningen gebruikt. Deze hebben het gewicht van één stuk verminderd met de toegestane remedie. Voor zover bekend gebruikt de waardijn bij zijn controles op het gewicht alleen het hele aantal voorgeschreven stukken met een zogenaamde marksluiter. Dit is een blokje van het gewicht van het breukgetal dat bij die denominatie hoort en waarmee in de ene schaal van de balans een rond aantal stukken kan worden vergeleken met het gewicht van een mark Trois in de andere schaal.³⁹⁸ Na het wegen ‘al marco’ moeten de muntstukken individueel worden gewogen. De Muntmeesterinstructie schrijft voor dat de muntstukken ‘gelijkwichtig’ moeten zijn. Het zelfs in de late achttiende eeuw nog niet altijd volledig gemechaniseerde productieproces van de muntplaatjes of rondellen maakt dat verschillen in gewicht mogelijk zijn. Door bicquetteren, het tegen elkaar wegen van de nieuw vervaardigde muntstukken, kan de ‘gelijkwichtigheid van de stukken’ worden gecontroleerd.³⁹⁹ Pas wanneer in de loop van de achttiende eeuw walsen en trekbanken, maar ook kappers die mooie ronde muntplaatjes uit plaatmateriaal kunnen ‘snijden’, meer continu worden gebruikt, kunnen pas strikte eisen aan eenheid in gewicht van de muntplaatjes worden gesteld. Het toezicht op de muntproductie op nationaal niveau wordt achteraf uitgevoerd door de door de Staten-Generaal aangestelde raden en generaalmeeesters van de Munten. Zij worden bijgestaan door de eveneens door de Generaliteit benoemde essayeur-generaal. Enkele algemene achtergronden van de generaalmeeesters en de essayeur-generaal worden geboden in hoofdstuk 5 De toezichthouders.⁴⁰⁰ De generaalmeeesters behoren de productie van de Muntmeesters minimaal eens in de vier jaren te controleren.⁴⁰¹ In de praktijk wordt nog wel eens van afgeweken van deze regel, zonder dat steeds duidelijk is waarom. De controle wordt in de literatuur ‘de opening van de muntbus’ genoemd. Voor die controle reizen de generaalmeeesters samen met de essayeur-generaal en hun ‘knechten’ naar de Munt om de muntbus aldaar te openen. De reisverslagen die in het tweede deel van deze publicatie staan getranscribeerd, vormen daarvan het bewijs. De muntbus van de Hollandse Muntmeester te Dordrecht wordt doorgaans geopend in de Muntkamer op het Binnenhof te Den Haag. Dit heeft

waarschijnlijk te maken met het feit dat de voor die opening noodzakelijke vertegenwoordigers van Gecommitteerde Raden en Grafelijkheids Rekenkamer (na 1725 de Rekenkamer ter auditie der gemeenelands middelen en vanaf mei 1752 de Provinciale Rekenkamer van Holland en West-Friesland) dan niet naar Dordrecht hoeven te reizen, maar in Den Haag kunnen blijven.⁴⁰² Uit de rekeningen van de diverse Dordtse Muntmeesters blijkt dat zij de reiskosten van henzelf en hun ondergeschikten naar Den Haag, inclusief de transportkosten voor de muntbus, mogen declareren.⁴⁰³ In de Oostenrijkse Nederlanden vindt de opening van de muntbus stevast plaats in de vertrekken van de Rekenkamer in Brussel en in aanwezigheid van een van de rekenmeesters, die het staatshoofd – de muntrechthebbende – vertegenwoordigt.⁴⁰⁴ Hoewel die controle ligt vastgelegd in de instructie van de Muntmeester, worden de raden en generaalmeeesters daartoe steeds uitgenodigd door de Staten, Gecommitteerde Raden of de Rekenkamer. De generaalmeeesters kunnen een opening zelf niet afdwingen. Zij kunnen hooguit de verantwoordelijken wijzen op het feit dat de opening moet plaatsvinden. Als dat geen succes heeft kunnen zij een lid van de Staten-Generaal bewegen in een van de zittingen een opmerking hierover te maken. Een beknopt beeld van hoe het er bij zo’n opening van de muntbus aan toe moet zijn gegaan wordt geschetst op keerzijde van de penning op de opening van de eerste muntbus van de Westfriese Muntmeester Theunis Kist uit 1746. Hier leggen naast de Muntmeester, waardijn Cornelis van der Wolf en essayeur Gerrit Timmerman verantwoording af over de productie die te Medemblik heeft plaatsgevonden van 9 november 1741 tot en met 20 juli 1746.⁴⁰⁵ De op de penning afgebeelde zitting ter gelegenheid van de opening van de muntbus moet hebben plaatsgevonden tussen 15 en 23 augustus 1746. Een reisverslag van de hand van de essayeur-generaal is van deze gebeurtenis niet beschikbaar, maar uit andere stukken kan daarvan wel een beeld worden gevormd. In reactie op de ‘beschrijvinge van de edel mogende heeren gecommiteerden van de edel mogende heeren Staten ’s Landschap van Westvriesland’ komen de raden en generaalmeeesters en de essayeur op 15 augustus 1746 naar Medemblik voor de ‘opening, examinatie en berekening’ van de eerste muntbus van Theunis Kist, Muntmeester particulier van de Landschaps Munte te Medemblik. De officiële akte en het verslag van de muntbusopening zijn ondertekend te Medemblik op 23 augustus.⁴⁰⁶ Aanwezig zijn de generaalmeeesters Jacob ten Brink, Govert van Slingelandt en Nicolaas van den Boetzelaar en essayeur-generaal Marcellus Emants, naast mr. François van Bredenhoff, heer van Pijlswaardt regerend burgemeester van Hoorn, mr. Andries van Vossen, regerend burgemeester van Enkhuizen en Pieter van der Wolff, Jan Spanjaart en C.H. van Willigen, regerend burgemeesters van Medemblik.⁴⁰⁷

397 Artikel 5.2 van de thans geldende Muntwet 2002 meldt dat de gouden dukaat een goudgehalte heeft van 983 duizendsten met een afwijking van ten hoogste twee duizendsten, een gewicht van 3,494 gram met een afwijking van ten hoogste vier duizendsten en een middellijn van 21 millimeter. Zie: www.st-ab.nl/wetten/0207_Muntwet_2002.htm

398 Van Gelder maakt al een verwijzing naar de productie van marksluiters en richtpenningen voor de nieuwe zilveren dukaat en dito rijder. Zie zijn *De Muntbus*, 11-12.

399 Bicquetteren werd ook wel uitgevoerd door of in opdracht van geldhandelaren, waarbij de zwaardere muntstukken van de lichtere exemplaren werden gescheiden. De lichtere exemplaren gingen terug de circulatie in, terwijl de zwaardere werden gebruikt als grondstof voor nieuwe, lichte, exemplaren.

400 Meer gedetailleerde informatie over de generaalmeeesters en essayeurs-generaal die een rol spelen in de teksten die samen de basis vormen voor deze publicatie, is te vinden in hoofdstuk 22 in het deel Bronnen van deze publicatie.

401 Zie bijvoorbeeld artikel 31 van de Muntmeestersinstructie van 25 mei 1694 in hoofdstuk 11.1.4 in het deel Bronnen van deze publicatie.

402 Zie hoofdstuk 12.3 in het deel Bronnen van deze publicatie.

403 NA 3.01.27.02-4945 t/m 4958 en 3.01.28-5627 t/m 5641 en 5643 t/m 5647. Rekeningen van de Muntmeester van Holland te Dordrecht 1602-1798 [incomplete serie].

404 Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, pag. 3.

405 Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 225.

406 NA 1.01.44-35 fol. 71v-87v. Verbaal van de eerste muntbus van Theunis Kist.

407 NHAH 10-1. Notulen van de vergadering van 't Landschap van West-Friesland gehouden binnen de Munt binnen de stad Medemblik op donderdag 18 augustus 1746.

Voor een beschrijving van de afgebeelde keerzijde van genoemde penning wordt hier vrijelijk geciteerd uit de *Beschrijving van de Nederlandsche historiepenningen, ten gevolge op het werk van mr. Gerard van Loon*.⁴⁰⁸ De auteur van dit werk heeft zich gebaseerd op de ‘Verklaring’ die indertijd bij de penning is uitgegeven. Wanneer deze bronnen aangevuld worden met mijn eigen interpretatie, ontstaat de volgende beschrijving van het beeld op bedoelde penning: In een vertrek zitten tien heren rondom een tafel. Deze heren zouden de drie generaalmeeesters, de essayeur-generaal, de genoemde vertegenwoordigers van de drie steden en Muntmeester Theunis Kist kunnen zijn.⁴⁰⁹ Op de tafel liggen diverse stapeltjes muntstukken, de zogenaamde buspenningen, en schrijfgerei. Linksonder leest een van de aanwezigen ogenschijnlijk voor uit een document. Hiermee kan de administratie van de waardijn bedoeld zijn, die tijdens de opening van de muntbus altijd wordt vergeleken met de inhoud van de muntbus. Een andere heer heeft papier voor zich op tafel liggen samen met een ganzenveer en een inktpot. Dit deel van de afbeelding kan duiden op het verslag en de akte die gemaakt worden naar aanleiding van de opening.⁴¹⁰ Op vier plaatsen staan kleine weegschaaltjes, waarmee de zogenaamde buspenningen kunnen worden gecontroleerd op het juiste gewicht. Voor de tafel op de grond staat een geldkist met de sleutel in het slot en de klep open. Het betreft hier vanzelfsprekend de geopende muntbus. Een kraaiende haan, symbool van de waakzaamheid, maar ook het persoonlijk meesterteken dat Theunis Kist op zijn muntstukken voert, loopt links van de geopende muntbus. Boven de tafel hangen de wapens van het Landschap West-Friesland en dat van de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik. Het Landschap West-Friesland is de benaming die de vertegenwoordigers van de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik steeds geven aan het bestuur dat zij gezamenlijk voeren over de Westfriese Munt.

Afb. 17. Penning ter gelegenheid van de opening van de eerste muntbus van de Westfriese Muntmeester Theunis Kist in 1746, mogelijk door Jan van Dijk (...-1763), stempelsnijder van de Westfriese Munt 1733-1763.

⁴⁰⁸ Zie over dit standaardwerk over de Nederlandse penningen uit de jaren 1716-1806 Sanders, *Het Ontstaan van het Vervolg op Van Loon*.

⁴⁰⁹ Samen vormen zij een tiental.

⁴¹⁰ Dit al in tegenstelling tot de beschrijving in *Vervolg op Van Loon* nr. 220.

De penning is zeer waarschijnlijk door Theunis Kist na afloop van de controle als geschenk uitgereikt aan aanwezige heren. In het volgende hoofdstuk zal nader op gelijksoortige presenten aan de aanwezigen bij de opening van de muntbus worden ingegaan.

Wat in de literatuur de opening van de muntbus wordt genoemd, wordt in de eigen tijd – het is al een enkele keer genoemd – aangeduid als ‘opening, examinatie ende berekening’. Deze uitgebreide benaming slaat op de drie handelingen die aan dit stuk toezicht op de muntproductie verbonden zijn:

1. het openmaken van de door hen zelf eerder gesloten houten kisten, de muntbus;
2. de examinatie of controle van de inhoud van de muntbus;
3. de berekening van de door de Muntmeester verschuldigde sleischat.

De vierde vaste handeling verbonden aan de opening van de muntbus is het opstellen van de akte en het verslag. Het is een activiteit die niet in de naam van de officiële gebeurtenis terugkomt, maar wel steeds plaatsvindt en waarvoor zelfs enkele malen speciaal gespecificeerde kosten worden gemaakt.⁴¹¹

De muntbus wordt door de essayeur-generaal persoonlijk geopend. Bij de opening van de muntbus leggen de Muntmeester, de waardijn en de essayeur gezamenlijk verantwoording af over hun activiteiten ten aanzien van de geproduceerde partijen munten in de periode waarover de muntbus loopt. Het wekt verbazing dat Polak alleen de namen van de Muntmeesters en de waardijns opneemt en die van de ook ter verantwoording staande essayeurs achterwegen laat.⁴¹²

Eén muntbus kan bestaan uit verschillende kisten, waarbij in enkele gevallen aparte kisten worden gebruikt voor de gouden en voor de zilveren ‘buspenningen’. Het komt ook voor dat de door de generaalmeeesters bij hun vorig bezoek aan de Munt verzegelde kist(en) onvoldoende capaciteit hebben en er nog een klein kistje extra moet worden ingezet. De kleinste van die kisten wordt het ‘kalfje’ genoemd.⁴¹³

Voor het materiaal, waaruit een muntbus moet worden vervaardigd, gelden officiële richtlijnen. Dat blijkt uit een brief van de Grafelijkheids Rekenkamer van Holland van 17 januari 1675 aan de waardijn van de Munt te Dordrecht en ook uit de reeds aangehaalde brief van raden en generaalmeeesters van de munten van 24 oktober 1691 aan de bestuurders van Nijmegen.⁴¹⁴

De muntbus moet vervaardigd zijn van ‘droogh hout, ontrent anderhalff voet vierkant, (...) van binnen [bekleedt] met dick seem leeder (...), op dat het gelt ende briefkens, hetghene door de voghtigheijt beschimmelt en verroest is geworden, droogh magh werden geconserveert’.

De muntbus moet zijn voorzien van een of meerdere – al of niet af te sluiten – gleuven en enige sloten. De sleutels van de sloten moeten gescheiden worden bewaard. Uit het reisverslag van de

⁴¹¹ Zie bijvoorbeeld de verslagen van de opening van de derde en vierde muntbus van Pieter Buijskes, Muntmeester van West-Friesland (1774 en 1781) verderop in de ze publicatie.

⁴¹² Polak, *Historiografie*, deel II Bijlage I: Processen-verbaal van opening van de muntbus van de Munthuizen in de Republiek, 1606- ca. 1795.

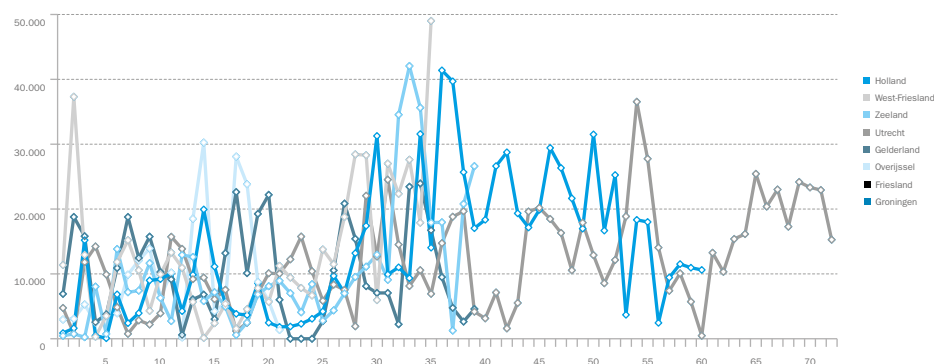
⁴¹³ Zie het getranscribeerde verslag van de opening van de derde muntbus van Pieter Buijskes, Muntmeester van West-Friesland, 28 mei t/m 3 juni 1774, in het tweede deel van deze publicatie.

⁴¹⁴ NA 3.01.27.01-689. Brief van de Grafelijkheids Rekenkamer van Holland aan de waardijn van de Munt te Dordrecht d.d. 17 januari 1675. NA 1.01.44-32 fol. 20-21v. Brief van R&G aan burgemeesters en regeerders van Nijmegen d.d. 24 oktober 1691. Van Gelder, *De muntbus*, 19.

essayeur-generaal van de opening van de vijfde muntbus van de Gelderse Muntmeester M.H. Lohse in 1805 is bekend dat een van de sleutels van de Gelderse muntbus in een andere stad wordt bewaard dan die waar de Munt is gevestigd.⁴¹⁵

Verder moet de bus worden omwikkeld met ‘bandt off touw’ en deze voorzien van ‘het zegel uwe ed[el] gr[oot] aghtb[are] stadt’, of provincie, zodanig dat de bus niet tussentijds ongemerkt kan worden geopend.⁴¹⁶

Voor de achttiende eeuw kunnen deze bronnen nog worden aangevuld met bijvoorbeeld een rekening uit Hoorn en een uit Medemblik van augustus 1774. Hieruit blijkt dat de nieuw gemaakte muntbus f 36:12 kost.⁴¹⁷ Verder blijkt uit de tweede rekening van de Dordtse Muntmeester Isaac Westerveen dat hij voor f 5; - door Christiaan Steijvers een vierkante mand voor de muntbus heeft laten maken.⁴¹⁸ Die mand is mogelijk bestemd voor het transport van de bus van de Munt te Dordrecht naar Den Haag, waar deze in de Muntkamer in aanwezigheid van vertegenwoordigers van Gecommitteerde Raden en van de Grafelijkheids Rekenkamer om de paar jaar wordt geopend. Polak biedt een overzicht van de inhoud van de muntbussen in de door hem bestudeerde periode. Hij gaat niet verder in op de waarde van deze inhoud. Onderstaande grafiek geeft een eerste indruk. De meeste muntbussen bevatten bij opening tussen de f 10.000: - en f 20.000: -. In veel bussen zit bij opening tussen de f 20.000: - en f 30.000: -. Uitschieters met een inhoud van boven de f 30.000: - zijn zeker geen uitzondering.⁴¹⁹

Grafiek 20. De inhoud van de diverse muntbussen in guldens 1606-1795 volgens Polak, *Historiografie, II Bijlage VI De buspenningen*.

⁴¹⁵ ‘De sleutels van de bus noch te Arnhem berustende, wierd door een smid ‘t slot open gebroken...’. Zie: het getranscribeerde verslag van de opening van de vijfde muntbus van M. Lohse, Muntmeester van Gelderland, 16 & 17 juli 1805, in het tweede deel van deze publicatie.

⁴¹⁶ Een Amsterdamse voet is gelijk aan 28,3 cm, een Rijnlandse voet is gelijk aan 30,8 cm. De grondplaat van de hier beschreven muntbus zal dus tussen de 40x40 en 45x45 cm zijn geweest.

⁴¹⁷ WFA OAH 319. Idem, OAM 149 fol 27r.

⁴¹⁸ NA 3.01.27.02-4956 fol. 33v.

⁴¹⁹ Deze cijfers en de bijbehorende grafiek zijn ontstaan uit een bewerking van Polak, *Historiografie Bijlage VI*.

Betekenis krijgen deze bedragen pas als erbij wordt vermeld dat dit geld voor de Muntmeester in feite kapitaal is, waarmee hij niets kan ondernemen zolang de bus niet is geopend. En dat het loon van een geschoolde bouwvakker in de achttiende eeuw rond de één gulden (20 stuivers) per dag ligt en dat zekerheid over werk, zes dagen per week, en dus over inkomen over het gehele jaar in die tijd niet bestaat.⁴²⁰

Na de opening van de muntbus wordt de inhoud nauwkeurig bekeken en geteld. De exemplaren die in de bus zijn gestoken worden ook wel ‘buspenningen’ genoemd. De inhoud van de bus wordt vergeleken met de vooraf toegezonden of gedurende het bezoek geëxtraheerde administraties van de waardijn en de smidmeester. Alle in de bus aanwezige exemplaren worden gewogen. Binnen een denominatie worden de exemplaren ook op jaartal gesorteerd. Het verslag over de opening van derde muntbus van de Westfriese Muntmeester Pieter Buijskes in 1774 spreekt van ‘reflectieneeming op de quantiteit derselve in de jaaren, waarin gemunt’.⁴²¹

Alle stukken worden voorzien van een speciaal door de essayeur-generaal meegebracht stempeltje, een ‘klop’, en doormidden geknipt. Deze muntstukken kunnen dus door de Muntmeester, die formeel eigenaar is van deze exemplaren en die ze na afloop van de controle ook terug krijgt, niet meer in circulatie worden gebracht. Hij kan de doorgeknipte exemplaren vanzelfsprekend wel gebruiken als grondstof voor een nieuwe partij munten.

De Muntmeester en/of de waardijn wordt doorgaans gevraagd aan te wijzen op welke stukken de proef op het gehalte moet worden gedaan. De delen van het doorgeknipte muntstuk zonder het stempeltje van de essayeur-generaal worden gebruikt voor de proef op het gehalte. Deze stukken worden omgesmolten, tot staafjes gegoten en wederom gestempeld. In het geval dat de muntbus wordt geopend in de vertrekken van de Grafelijkheids Rekenkamer, zijn deze smeltingen verricht in de vertrekken van de Generaliteits Muntkamer, zoals onder andere blijkt uit het verslag van de essayeur-generaal over de opening van de eerste muntbus van J.A. Bodisco, Muntmeester particulier van Holland, in 1790.⁴²²

Voorafgaand aan de bepaling van het gehalte produceert de essayeur-generaal doorgaans ten overstaan van de aanwezigen de benodigde loodkogels en test hij het zogenaamde essaywater. De bepaling van het gehalte van het gebruikte goud of zilver gebeurt door een hoeveelheid van het gebruikte muntmateriaal nauwkeurig af te wegen, hieruit op chemische wijze al het onedele metaal te verwijderen en het restant opnieuw nauwkeurig te wegen. Het verschil in het resultaat van de twee wegingen maakt duidelijk hoeveel onedel metaal er in het beproefde metaalmengsel zit.

⁴²⁰ Lucassen, *Loonbetalingen en muntcirculatie in Nederland (1200-1700)*, noemt als gemiddeld dagloon voor een geschoolde bouwvakker in Holland in de periode 1680-1840 het bedrag van 20 stuivers. Al eerder is vermeld dat op basis van twee nota’s uit 1729 en 1731 van de Dordtse aannemer en meester metselaar Cornelis van Nispen voor werkzaamheden verricht aan de Hollandse Munt te Dordrecht dit bedrag moet worden bijgesteld. Cornelis berekent voor zichzelf een dagloon van f 1:10, voor zijn knechts Arij en Hijn f 1: 6: -, voor zijn knecht Willem f 1: -, voor de opperman f 0:15: - en voor de jongen f 0:12: - per dag. Vanzelfsprekend zal het personeel niet het volle bedrag van de rekening als loon uitbetaald hebben gekregen, maar de ‘overhead’ zal geen 6 stuiver hebben bedragen. De knechts Arij en Hijn zullen dus meer dan 1 gulden per dag hebben verdiend, terwijl knecht Willem net onder de 1 gulden per dag moet hebben ontvangen. NA 3.01.28-5628+5629. Zesde rekening van Isaac Westerveen, Muntmeester particulier van de Munte van Hollandt binnen Dordrecht van den 5de mei 1728 tot den 8de april 1730, afgehoord en gesloten d.d. 12 oktober 1730. Zevende rekening van Isaac Westerveen, Muntmeester particulier van de Munte van Hollandt binnen Dordrecht van den 13de mei 1730 tot den 7de april 1731, afgehoord en gesloten d.d. 14 februari 1731.

⁴²¹ Zie hoofdstuk 12.4.1 in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁴²² Zie hoofdstuk 12.3.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.

Voor deze gehaltebepaling worden twee technieken gebruikt, cupelleren en een bewerking met salpeterzuur. Onder cupelleren of afdrijven wordt niets anders verstaan dan het scheiden van goud of zilver van de onedele metalen en de eventuele verontreinigingen in de gebruikte legering. Een monster van het te testen metaal wordt in een speciaal daartoe vervaardigde oven, waarin de temperatuur tot ongeveer 1.000° Celsius wordt gebracht, met een bepaalde hoeveelheid lood gesmolten in een poreus, vuurbestendig kroesje: de cupel.

Afb. 18. Een cupel met metaalmonster, links vóór en rechts na bewerking. Particuliere collectie.

Een cupel wordt in de achttiende eeuw vervaardigd uit zuiver beenderas. Het liefst gebruikt men daarvoor schapenbeenderen. De Zwolse meester zilversmid Willem van Laar meldt in zijn in 1721 voor het eerste gepubliceerde *Wegwijzer voor de aankomende goud- en zilversmeden*, dat de cupellen gemaakt dienen te worden van een mengsel van gebrand wilgen-, elzen-, of berkenhout of enig ander week hout met as van botten van een os, koe, schaap of kalf. Belangrijke eigenschap van de cupel is dat deze de bij de smelting vormende metaaloxiden goed opzuigt en vasthoudt.

Door smelting met een bepaalde hoeveelheid lood, waarbij alle aanwezige onedele metalen oxideren en in de poreuze wand van de cupel worden ‘opgezogen’, scheidt het onedel metaal in de legering zich van het edelmetaal. Wat overblijft in de cupel is een hoeveelheid bijna puur goud of zilver in de vorm van een glanzend bolletje, het zogenaamde ‘koninkje’. Het woord ‘bijna’ wordt hier nadrukkelijk gebruik omdat het te testen goud in de tijd van de Republiek altijd sporen zilver en het zilver ook sporen goud in zich blijft dragen.⁴²³ Tijdens de toets van het gebruikte goud is het van belang dat het zilver eruit wordt gehaald. Bij die van het zilver is het afscheiden van de sporen goud van minder belang.

De scheiding van goud en zilver kan alleen onder bepaalde omstandigheden goed worden uitgevoerd. De verhouding tussen het aanwezige goud en zilver is daarbij zeer belangrijk. Deze moet tussen de 1:2 1/4 tot 1:3 zijn, anders kan de scheiding niet volledig worden uitgevoerd.

Afb. 19. Titelblad van de *Wegwijzer voor de aankomende goud- en zilversmeden* door Willem van Laar, Middelburg 1730. Koninklijke Bibliotheek, Collectie Oude drukken.

Aangezien deze verhouding in de normaal gebruikte legeringen niet aanwezig is, moet deze door toevoeging van zuiver zilver worden veroorzaakt.

Het ‘koninkje’ wordt vervolgens platgeslagen tot een reepje en tot een ‘cornet’ opgerold. De cornet wordt in een gouden treefje in het salpeterzuur gehangen, waarna het zuur aan de kook wordt gebracht. Nadat alle zilver uit de gouden cornet is gekookt, is deze chocoladebruin van kleur en zeer broos en dus kwetsbaar geworden. Door de cornet te gloeien krijgt deze de gebruikelijke goudkleur en hardheid weer terug. Door de cornet te wegen en het verschil met het origineel te berekenen kan nu het gehalte van de oorspronkelijke legering worden berekend.

Voordat de gehalteproeven werkelijk aanvangen behoort het essaywater te worden getest. Men doet dit door een proef uit te voeren op een kleine hoeveelheid zuiver goud, die bij cupellering en behandeling met salpeterzuur niet van gewicht mag veranderen. Wanneer dit inderdaad het geval is, kan men ervan uitgaan dat het essaywater sterk genoeg is en het bij cupellatie toegevoegde essayzilver geen sporen van goud bevat.

⁴²³ Dat er sporen goud in de zilveren munten uit deze tijd zaten, blijkt o.a. uit het resultaat van de verbeterde fineringsproeven uit 1839 en 1842. Zie hiervoor Van der Beek *Een nieuwe vorst, een nieuwe munt. De muntslag ten tijden van Koning Willem II. Ontwerp en productie van de Nederlandse munten 1839-1849*, 48 en 94.

Afb. 20. Een 'koninkje', een reepje en een 'cornet'. Particuliere collectie.

Aan het einde van elke opening berekenen de raden en generaalmeeesters en de essayeur-generaal het bedrag dat de Muntmeester aan sleischat of heerlijk recht over zijn productie moet betalen. Uit de overgebleven rekeningen van de Muntmeesters van Holland en Zeeland blijkt dat de sleischat inderdaad wordt meegenomen in het overzicht van ontvangsten en uitgaven van de Munt, die door de Muntmeester ook eens in de zoveel jaar in zijn rekening worden verantwoord. Van verschillende Westfrieze Muntmeester is uit hun instructies bekend dat zij in plaats van afdracht van sleischat een vast jaarlijks bedrag betalen aan de drie Westfrieze steden.⁴²⁴

Verder rekenen de generaalmeeesters en de essayeur-generaal ofwel met de Muntmeester of met de vertegenwoordiger van het gewest de hun toekomende leggeldten, leges en eventuele reis- en verblijfkosten af.

De resultaten van de opening van de muntbus worden in de vorm van een proces-verbaal, de zogenaamde akte van opening, onderzoek – ook wel examinatie genoemd – en berekening van de muntbus vastgelegd. Deze akten worden aangeboden aan de vertegenwoordigers van de muntrechthebbers, die aanwezig zijn geweest bij de opening van de muntbus. Een uittreksel van de akte sturen de generaalmeeesters naar de Staten-Generaal.

De akten zijn bijna alle bewaard gebleven in zowel de papieren die de raden en generaalmeeesters hebben nagelaten, als in de archieven van de diverse muntheren.⁴²⁵

⁴²⁴ Zie bijvoorbeeld de instructies voor Pieter van Romondt uit 1695 (hoofdstuk 11.1.6 in het deel Bronnen van deze publicatie), Diederik-Jan van Romondt uit 1704, Coenraad Hendrik Cramer uit 1711 en Jan Knol uit 1715 als Muntmeester van West-Friesland, maar ook die van hun opvolgers. NHAH 10-3, -36 en -26. Op deze instructies zal in een aparte studie over de Westfrieze Munt nader worden ingegaan.

⁴²⁵ Polak, *Historiografie*, noemt in zijn bijlage I bij 'Bron' zoveel mogelijk de verblijfplaats van het originele exemplaar van de akte. In veel gevallen zijn elders kopieën of latere afschriften van de akten te vinden. De rekeningen van de Muntmeesters van Holland te Dordrecht, bewaard in het archief van de Rekenkamer, bevatten ook kopieën van de akten van opening, examinatie en berekening.